
ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРТАНУ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ӘОЖ 82.0

Ж.Әлмашұлы

*ҚР Премьер-Министр Кеңесі қаржы-шаруашылық бөлімі;
Үкіметтік басылымдар редакциясы, Астана*

М. Әуезовтің отызыншы жылдардағы шығармалары жөнінде

Мақалада М.Әуезовтің өткен ғасырдың отызыншы жылдарындағы ұжымдастыру, индустриализациялау саясаты жайындағы очерктері мен әңгімелері қарастырылды. Жазушының әдеби қызметіне баға берілді.

Кілтті сөздер: отызыншы жылдар, ойлы әңгімелер, көркемдік дәреже, колхоз тақырыбы, кейіпкерлер, совхоз жұмысшылары, колхозшы образдары, психологиялық очерк, психологиялық құбылыстар, психотрагедиялық құбылыстар.

М.Әуезов отызыншы жылдар ішінде де біршама қуатты, ойлы әңгімелер жазды. Олардың тақырыбы да, айтар ойы да, көркемдік дәрежесі де әр алуан болатын.

Оның отызыншы жылдар ішіндегі шығармалары негізінен колхоз тақырыбына арналғанын атап айту ләзім. Айталық, «Қасеннің құбылыстары» деген әңгімесінен басқасының бәрі («Білекке білек», «Іздер», «Шатқалаң», «Құм мен Асқар», «Бүркітші»), ауыл, колхоз тақырыбын қаузадайды, кейіпкерлері де солар. «Білекке-білектегі» колхоздың озаттары апалы-сіңлілі Мақпал мен Айша, комсомол Жақып, орыс қызы Избашка Настя, «Іздердегі» колхоз бастығы Құлжатай мен малшы Несіпбай, «Шатқалаңдағы» Самат, Айша, Қасен, Дәметкен, «Құм мен Асқардағы» совхоз жұмысшылары Райхан, Есім, Иса, Болат, «Бүркітшідегі» колхоз аңшысы Бекбол — сондай бейнелер. Колхоздың ұйтқы, тірегі, жаңа өмірдің белсенді құрылысшылары ретінде суреттейді. Әр түрлі күйзеліс, қиыншылықтарға ұшыраған колхоздың шаруашылығын нығайту үшін ерлік еңбек істейтін, колхоз өміріне қастандық жасаушы қас дұшпандармен алысып-күресетін, саналы, ақылды, парасатты колхозшы образдары...

Осындай колхозшылар мен ауыл адамдарының әр түрлі, әр қилы бейнесін сомдауда сол жылдарда, әсіресе Б.Майлин, Ғ.Мүсіреповтер ерекше көзге түсті. Олардың да шығармаларында есте қалар талай-талай қызық образдар бар. Әсіресе Б.Майлиннің сол кезең шындығын шынайы суреттеген «Бекбергеннің мектебі», «Күлтай болыс», «Айранбай», «Күлпаш», «Даудың басы — Дайрабайдың көк сиыры», «Сексен сом», т.б. әңгімелері шебер де, шымыр жазылған. Өмірлік фактіні көркем тілмен бейнелеудің озық үлгісі. Ғ.Мүсіреповтің «Талпақ танау», «Қос шалқар», «Шұғыла», т.б. әңгімелері де — осы кезеңнің жемісі. Мұндағы желі өз тұстастары Б.Майлин, Ж.Аймауытов шығармалармен барынша үндесе алады. Ал, М.Әуезов сомдаған бейнелер өзінше өрнектеліп, басқа бояуымен, сирек суретімен, көркем кестеленуімен бөлек күйде көрініп отырды.

«Білекке білек» шығармасында колхоз адамдарының (Мақпал, Айша, Несібелді, Қожық) бір мақсаттағы тілек бірлігін, ауыз бірлігін еңбекте шындалған саналылық деп түсіндіреді. Мысалы, Избашка Настяның әңгімесін олардың ықылас қоя тыңдауын жазушы былай түйеді: «Барлық қалыптарында осындай бір саңлауға сусағандық бар, соған анталап бас қоюға әрдайым әзір сияқты. Тындырған еңбектерінен туған сана сияқты... Әр колхозда жүріп, бастары ойда жоқтан бүгін ғана қосылып отырса да бұлар іштей «білекке білек, тілекке тілек қосқандар» [1].

«Білекке білекте» осылайша жаңа кезең бейнесі бейбіт күнде, бейбіт күйде көрінген болса, «Шатқалаң», «Іздер», «Бүркітші», «Құм мен Асқар» әңгімелерінде керісінше, достың кім, дұшпанның кім екенін таңбалай көрсету арқылы күрес үстінде беріледі. Мысалы, «Шатқалаңда» ферма бастығы

жас жігіт Самат, ферма күзетшісі Қасен, Шәлтік шал, колхозшы әйелдер Айша, Дәметкендер колхозға қаскүнем жандарды әшкерелеуге білек сыбана кіріскені суреттеледі.

«Құм мен Асқарда» Жексенбайдың күңі, тоқалы болған Райханның, жалшысы Есімнің кәмпеске кезінде құлдықтан босанып, жаңа құрылған қой шаруашылығына малшы болып, сол ауылды өркендету үшін тер төге еңбек еткенін баяндайды. Шаруашылық малына қастандық жасап, жүйрік Ақбесті айғырды ұрлаған Жексен, Асқар, Сәлім іспетті ниеті бұзық адамдарды алмастыру арқылы ұнамды кейіпкердің ой-санасын шындай түскені анықталады.

«Іздер» әңгімесінде колхоз бастығы Құлжатай мен колхозшы Несіпбай өздерінің саналы биігіне ескіліктен тез арылу арқылы жеткені көрсетіледі. Аталған туындылардағы елеулі жаңалық, шығармалардың бәрінде дерлік кейіпкерлер тартысы, характер қақтығысы бар, образдың ішкі ой-арпалысы көрініп отырады. Былайша айтқанда, бұның бәрі де адамның жан дүниесіндегі бұлқыныспен жарылыс нышандары. Сол арқылы жазушы өз шығармасын әсерлі, әдемі етіп түзеді, сол арқылы психотрагедиялық деңгейге көтереді.

Суреткердің колхоз, совхоз өмірі тақырыбына жазған осындай прозалық шығармалары оның өмірлік, шығармашылық жаңа бетбұрысының айғағы ғана емес, жаңаша ізденістерінің де көрінісі бола алады. Сосын да оның отызыншы жылдардағы әңгіме-хикаяттары өз уақытына сәйкес жаңа мазмұн, жаңа сипат, жаңа түр табу мақсатындағы ізденістері ретінде қарастырылуы керек.

Әрине, жазушы бұл кезеңде тақырып қуалап, заман шындығын көрсетем дей отырып, өз әңгімелерінде шарттылыққа, қайталаушылыққа бармай қалған жоқ. Оны осы күні көңіл сүзгісінен өткізе отырып, дөп басып айтуға да болады. Алайда Әуезов-суреткер ондай кемшіліктерді көбіне байқатпай жіберуге тырысады, көркемдікпен көмкереді. Білдірмеуге тырысады.

Осы туралы айта келіп, ұлт әдебиетінің білгірі, әдебиетші-ғалым М.Қаратаев былай деп жазған еді: «...бұрын өмірде де, әдебиет тәжірибесінде де болып көрмеген тың тақырыпты көтеріп, социалистік құрылысқа жұмылған совет адамдарының тың қасиет-сипаттарын тауып көрсетуге талаптанудың өзі елеулі жаңалықты қадам еді. Ал, бірақ идеялық және творчестволық тың принциптерді игеру тәжірибесінің қиындығы болмай қойған жоқ. Бұл, әрине, бүкіл қазақ әдебиетіне ортақ қиындық еді. Сол қиындықтың салдарынан кейбір әңгіме, пьесаларының көркемдік құны бәсеңдеп, тіпті сәтсіздікке де ұшыраған кездері де болды. Басқа жазушылар сықылды, ол кездегі М.Әуезовтің де кемшілігі мен сәтсіздіктерінің басты себебі — еліміздегі ұлы социалистік өзгерістерге байланысты адам санасындағы күрделі де нәзік рухани құбылыстардың диалектикасын жете зерттеп, жақсы біліп алмай тұрып, оны үстірт, жеңіл-желпі ұғындыру болатын» [2].

Қалай дегенде де отызыншы жылдардағы Әуезов-жазушы әңгімелері өзіндік бетімен, стилімен ерекшелене алады. Оған мысал — «Бүркітші» әңгімесі. Осында колхоз аңшысы Бекбол, жас аңшы Жәнібек, конезавод жылқышысы Оспанқұл әрқайсысы өз орнында отанның бақ-дәулеті үшін күресіп, Сәтбек деген екіжүзді адамның қылмысын ашуда ерлік, сақтық, қырағылық көрсеткені айтылады. Мұнда қызық құрылған оқиға желісі, құнарлы да тартымды шыққан Бекбол аңшының образы, оның байсалдылығы, тапқырлығы шығарманың құнын көтеріп тұр. Жазушы Бекбол арқылы жалпы ұлтқа тән аңшылық кәсіпті жеріне жеткізе суреттеуге тырысады. Мұндағы Бекбол — көргені мол, аңшылықтың қыр-сырын жете меңгерген аңшы.

«Қасеннің құбылыстары» әңгімесінің тақырыбы да, стилі де айрықша. Бұл әңгіме алдымен психологиялық очерк делініп жарыққа шықса да, көркемдік қуаты жөнінен әңгіме дәрежесіне көтеріле алған. Мұнда ұлтшылдық жайы сөз болған. Бас кейіпкер Қасен — қазақтың бай ұлтшылдарының бірі. Кеңес үкіметінің алғашқы жылдары ол сауатты болған соң, жауапты қызметтерде болып, кейін шаруашылық жұмысқа төмендетіледі. Сөйтіп, күйзеліске түседі. «Іш қазандай қайнайды, күресерге дәрмен жоқ» дегендей, топтасқан күрестен үміті үзіліп, енді барлық ашу-ызасын ішіне жинайды. Қакпанға түскен қасқырдай өзімен-өзі қиналып, аһ ұрады. Қасеннің осы күйзелісті күйін суреткер асқан шеберлікпен, үйлесімді суреттейді. Қоғам өзгерісі мен кейіпкер күйзелісін қоса алып суреттеп, осы арқылы психотрагизмді анық алдыңызға тартады. Әсіресе осы шығармадағы күйеуімен бірге азғындап, адамгершіліктен айрылған Жәмиланың бейнесі аса дәлдікпен, кісі жиіркенетіндей күйде кестеленген. Қоғамның бағытын ұқпау, өскен халықты көре алмау, жаңалық атаулыны жек көру, қолынан келгенше басқаға у зәрін шашып бағу — бұлардың іс-әрекетінің бар болмысы осы.

Шығармада Қасен, Жәмилалар жеке жүрген жоқ, олар жалғыз емес. Олардың Амантай, Қасымхан сықылды сайдың тасындай серіктері де бар. Қасен солармен бірігіп, совхоздың жылқысын ұрлап сойып, артынан сазайын тартады. Қоғамға қарсы қастандық пейілін тыймаған дұшпанның қолынан келгені осы-ақ. Жазушы енді оған қарсы сол Қасеннің өз інісі Сәлімнің бейнесін сомдаған.

Көзі ашық жас азамат Сәлім ағасының түзеліп жөнге түсуі үшін күш салып, ықпал жасап көреді, бірақ Қасен қасарысқан күйінде қалып, олардың арасы біржола ажырайды. Мұндай әдіс — әке мен баланың, аға мен інінің екі түрлі идеологияны қолдап, бір-біріне жау болып кетуі әдебиетте бұрын да бар дәстүр. Осы дәстүрді М.Әуезов дұрыс қолданып, әңгіменің психотрагедиялық қактығысына тереңдете түскені өз ретінде әдемі-ақ шыққан. Кейіпкерінің ішкі дүниесіне үңіліп, жан дүниесіндегі бұлқынысты дөп баса, психологиялық, психотрагедиялық құбылыстарды шынайы көрсетуі әңгімеге ерекше көркемдік қуат беріп тұрғаны рас.

Психотрагизм элементтері мұнда табиғат суреттері арқылы да зор қызмет атқарып тұр. Айталық, Алматы тұсындағы Алатаудың құбылмалы көріністері Қасеннің көңіл-күйінің құбылыстарымен ұштастырылып отырады да, адам мен таудың егіз қатар бейнесі түзіледі. Соңғы көрінісінде Алатау Қасен тобын жеңіп, айбарлана, қораздана қарап тұр. Міне, бұл шендестіру әдісі. Осы шендестіру астарында психотрагизм тығылып тұр.

«Қасеннің құбылыстарында» бір жарқ етіп көрінген сол қасиет кейін «Абай жолы» романында Әуезов талантының елеулі де зор сипатына айналғаны шындық. Тіпті осы қайырымдар кейінірек «Өскен өркенде» де қылаң береді.

Табиғатты тірілтіп, оған жан беріп, оның сан алуан көрініс, құбылыстарынан ашық бояулы символдық және аллегориялық бейнелер мен жанды суреттер жасау шеберлігі жас Мұхтардың отызыншы жылдардағы әңгімелерінде анық бой көрсетіп отырды.

Осы ретте айта кетер бір жайт, М.Әуезов отызыншы жылдардағы қазақтың қиын халін, ауылдың ауыр өмірін өз әңгімелеріне өзек ете отырып, жаңа заманды бірегей жырлады, оны аспанға көтере мақтады десек, біз біржақты кеткен боламыз. Қаламгер өз әңгімелеріндегі ауыл өмірі мен ондағы аңғал адамдар арқылы сол кездің солақай саясатын да сынап-мінеді. Асыра сілтеумен ағат әркеттерге жеңіл юмор арқылы өз қарсылығын сездірді. Суреткер шығармаларын талдау үстінде біз әркез осы жағына да баса назар аударып отырғанымыз ләзім.

Сөйтіп, қаламгердің қаламынан туған отызыншы жылдардағы әңгімелері, тұтас алғанда, өзінің көркем құндылығымен қатар, үлкен жазушының алдағы кең полотнолы прозасына із салған, жол ашқан дүниелері болды.

М.Әуезов жиырмасыншы жылдардың аяғы мен отызыншы жылдар ішінде қыруар очерк, әңгіме, пьесалар жазды, тамаша аудармалар жасады. Әдебиет тарихын зерттеп, әдеби сынға белсене араласты. Сөйтіп, өзінің теориялық білімін үздіксіз өсіріп отырған үлкен талант иесі енді жаңа бір соқпаққа түсіп еді. Ол — Абай тақырыбы болатын. Әрине, М.Әуезовке өзі жас кезінен өлеңдерін жаттап өскен ақын Абай өмірі айрықша тебіренерлік көкейтесті тақырыбына айналуы заңды да еді.

Қорыта айтқанда, М.Әуезовтің жиырмасыншы-отызыншы жылдардағы әңгіме-хикаяттарының көркемдік әлемі туралы сөз қозғағанда оның ең бір елеулі қыры — психотрагизм элементтерін, яғни кісінің ішкі ой-арпалысын, жан күйзелісін, сезімдердің аласапыран арпалыс күресін, молынан пайдаланғанын атап айту шарт.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар. — 1-т. — Алматы: Ғылым, 1979.
- 2 Қаратаев М. Эпостан эпопеяға. — Алматы: Ғылым, 1969.

Ж.Алмашулы

О творчестве М.Ауезова тридцатых годов XX века

В статье рассматриваются очерки и рассказы М.Ауезова о политике коллективизации, индустриализации в тридцатых годах прошлого века. Дается оценка литературной деятельности писателя.

Zh.Almashuly

Works M.Auezov thirties

The article devotes verses and talks of M.Auezov about collection, industrilision for thirty years of send century. The mark for literature function of writer have been given.